

TURINYS

Ižanga.	
Andrzejus Szpilmanas	11
Pirmas skyrius.	
Vaikų ir pamišėlių valanda	21
Antras skyrius.	
Karas	33
Trečias skyrius.	
Pirmieji vokiečiai	44
Ketvirtas skyrius.	
Mano tėvas lenkiasi vokiečiams	54
Penktas skyrius.	
Ar jūs žydai?	64
Šeštas skyrius.	
Šokiai Chłodnos gatvėje	74
Septintas skyrius.	
Kilnus ponios K. gestas	89
Aštuntas skyrius.	
Skruzdėlynas pavojuje	100
Devintas skyrius.	
Umschlagplatz	113
Dešimtas skyrius.	
Šansas gyventi	123

Vienuoliktas skyrius. „Šauliai, kilkite!“	131
Dvyliktas skyrius. Majorekas	141
Tryliktas skyrius. Nesutarimai ir vaidai kaimynystėje	149
Keturioliktas skyrius. Szalaszo išdavystė	157
Penkioliktas skyrius. Degančiame pastate	167
Šešioliktas skyrius. Miesto žūtis	177
Septynioliktas skyrius. Gyvybė už butelį	185
Aštuonioliktas skyrius. Nocturne in C sharp minor	196
Prierašas	207
Ištraukos iš kapitono Wilmo Hosenfeldo dienoraščio	211
Epilogas: Wolfas Biermannas. Tiltas tarp Władysława Szpilmano ir Wilmo Hosenfeldo	229

dešimtas skyrius

Šansas gyventi

Aš tiesiog ėjau nosies tiesumu. Man buvo visiškai nesvarbu, kur eiti. *Umschlagplatz* ir vagonai, išvežantys mano šeimą, jau buvo man už nugaros. Nebegirdėjau traukinio, šis jau buvo nuvažiavęs kelis kilometrus už miesto. Vis dėlto jaučiau jį savo viduje, jaučiau, kaip jis tolsta. Sulig kiekvienu grindiniu žengtu žingsniu dariausi vis vienišesnis. Suvokiau, kad esu nesugražinamai atplėštas nuo visko, kas iki šiol sudarė mano gyvenimą. Neįsivaizdavau, kas manęs laukia, tik žinojau: bus taip blogai, kaip tik įmanoma įsivaizduoti. Negalėjau grįžti į tuos namus, kuriuose mano šeima gyveno pastaruosiu metu. Esesininkai nušautų mane vietoje arba išsiųstų atgal į *Umschlagplatz* kaip žmogų, kuris per

klaidą nebuvo įsodintas į traukinį. Nė neįsivaizdavau, kur praleisiu naktį, bet tą akimirką man tai nelabai rūpėjo, nors kažkur pasąmonėje ir tūnojo baimė dėl artėjančių sutemų.

Gatvė atrodė it iššluota: pastatų, iš kurių buvo išvežti visi gyventojai, durys buvo užrakintos arba paliktos plačiai atvertos. Prie manęs priėjo žydų policininkas. Visiškai juo nesidomėjau ir nebūčiau atkreipęs dėmesio, jeigu jis nebūtų sustojęs ir surikęs: „Władekai!“ Kai sustojau ir aš, jis nustebeęs pridūrė: „Ką tu čia darai tokiu metu?“

Tik tada jį atpažinau. Tai buvo mano šeimos nelabai mėgstamas giminaitis. Abejojome šio žmogaus moralinėmis nuostatomis ir jo privengėme. Jam visada kažkaip pavykdavo išsisukti iš keblios padėties ir minkštai nusileisti ant kojų, pasinaudojus tokiomis priemonėmis, kurios kitiems žmonėms atrodytų neteisingos. Kai jis įstojo į policiją, tai tik patvirtino jo prastą reputaciją.

Vos tik atpažinau jį, vilkintį tą uniformą, tokios mintys perbėgo mano galvoje, bet kitą akimirką jau suvokiau, kad dabar jis yra artimiausias mano giminaitis – iš tikrųjų tai vienintelis. Galų gale tai buvo žmogus, susijęs su mano prisiminimais apie šeimą.

„Taip jau nutiko...“ – pradėjau aš. Ketinau papasakoti jam, kad mano tėvai, brolis ir seserys išvežti, bet nepajėgiau išspausti daugiau nė žodžio. Tačiau jis suprato. Priėjo prie manęs ir paėmė man už rankos.

„Galbūt taip net geriau, – sušnabždėjo jis ir mostelėjo tarsi pasiduodamas. – Tiesą sakant, kuo greičiau, tuo geriau. Tas pats laukia mūsų visų. – Kelias akimirkas jis patylėjo ir pridūrė: – Na, bet tu užėik pas mus. Visiems mums bus truputį smagiau.“ Sutikau ir savo pirmą vienšą naktį praleidau su šiais giminaičiais.

Ryte nuėjau aplankyti Mieczysławo Lichtenbaumo, naujojo Žydų tarybos pirmininko sūnaus, kurį gerai pažinojau dar grodamas pianinu geto kavinėse. Jis pakišo mintį, kad galėčiau skambinti pianinu vokiečių specialiujų pajėgų kazino, kuriame vakarais, po varginančios žydų žudymo dienos, ateidavo atsipalaiduoti gestapininkai ir esesininkai. Juos aptarnaudavo žydai, kurie anksčiau ar vėliau taip pat bus nužudyti. Aš, be abejo, nenorėjau priimti tokio pasiūlymo, nors Lichtenbaumas ir negalėjo suprasti, kodėl man jis nepasirodė patrauklus, o kai atsisakiau, netgi išizeidė. Be tolesnių diskusijų jis įtraukė mane į sąrašą darbininkų, griauančių buvusio didžiojo geto, numatyto prijungti prie arijų miesto dalies, sieną.

Kitą dieną pirmą kartą per dvejus metus palikau žydų kvartalą. Buvo graži, karšta diena, maždaug apie rugpjūčio 20-ąją. Tokia pat graži kaip daug pastarųjų dienų, tokia pat graži kaip ir paskutinė, kurią praleidau su šeima *Umschlagplatz*. Mes žygiavome kolona po keturis, vadovaujami žydų vado ir saugomi dviejų esesininkų. Sustojome Želazna Bramos aikštėje. Vadinasi, kažkur dar vyko šitoks gyvenimas!

Prie turgaus halės, dabar jau uždarytos ir vokiečių veikiausiai paverstos kokiais nors sandėliais, stovėjo prekeiviai su pilnais krepšiais prekių. Spalvingi vaisiai ir daržovės saulėje spindėjo, žuvų žvynai tviskėjo, o nuo konservų dangtelių atsispindinti šviesa net akino. Aplink prekybininkus vaikštinėjo moterys, jos derėjosi,ėjo nuo krepšio prie krepšio, pirko ir traukė atgal link miesto centro. Prekiautojai auksu ir valiuta monotoniškai šūkčiojo: „Auksas, pirkite auksą! Doleriai, rubliai!“

Vieną akimirką toli gatvėje suūkė signalas ir pasirodė pilkai žalio policijos automobilio siluetas. Prekiautojai supanikavo, skubiai susikrovė prekes ir net virsdami spruko šalin. Buvo girdėti šūksniai, visą aikštę apėmė beviltiška panika. Vadinasi, netgi čia ne viskas taip jau gerai!

Griaudami sieną mes stengėmės dirbti kuo lėčiau, kad darbas tęstųsi ilgai. Žydai vadovai mūsų neskubino, net esesininkai čia nesiėgė taip blogai kaip gete. Jie stovėjo kiek tolėliau, kalbėjosi tarpusavyje ir žvalgėsi aplinkui.

Automobilis pervažiavo aikštę ir dingio tolumoje. Prekiautojai grįžo į ankstesnes vietas ir aikštė vėl atrodė taip, lyg nieko nebūtų atsitikę. Mano kompanionai vienas po kito prieidavo prie prekystalių ko nors nusipirkti, jie dėjosi pirkinius į savo atsineštus krepšius, susikišdavo į kelnių klešnes arba po švarkais. Deja, aš neturėjau pinigų, todėl galėjau tik žiūrėti, nors iš alkio darėsi silpna.

Prie mūsų būrelio iš Ogród Saskio pusės prisiartinio jauna pora. Abu buvo labai gerai apsirengę. Jaunoji moteris atrodė žavingai, negalėjau nuo jos atplėšti akių. Jos dažytos lūpos šypsojosi, ji kiek siūbavo klubais, o saulė jos plaukus buvo pavertusi auksine švytinčia aureole. Eidama pro mus jaunoji moteris prilėtino žingsnį ir šūktelėjo: „Pažvelk, ak, tu tik pažvelk!“

Vyras nesuprato. Jis klausiamai pažvelgė į ją.

Ji parodė į mus. „Žydai!“

Vyras atrodė nustebejęs. „Na ir kas? – Jis gūžtelėjo pečiais. – Ar nebuvai mačiusi žydu?“

Moteris kiek susigėdusi nusišypsojo, prisiglaudė prie savo kompaniono ir juodu nuėjo tolyn, link turgaus.

Tą popietę man pavyko pasiskolinti iš kito darbininko penkiasdešimt zlotų. Išleidau juos duonai ir bulvėms.

Truputį duonos suvalgiau, o likusią su bulvėmis parsinešiau į getą. Tą vakarą atlikau pirmą savo gyvenime verslo sandorį. Už duoną buvau mokėjęs dvidešimt zlotų, o gete pardaviau ją už penkiasdešimt. Bulvės kainavo po tris zlotus už kilogramą, o aš pardaviau už aštuoniolika. Pirmą kartą per visą amžinybę turėjau pakankamai maisto ir truputį pinigų kitos dienos pirkiniams.

Griovimo darbas buvo labai monotoniškas. Iš geto išvykdavome ankstyvą rytą, o tada iki penktos valandos popiet stovėdavome prie plytų krūvos ir apsimesdavome, kad dirbame. Mano kompanionai laiką leisdavo sudarinėdami įvairius sandorius, pirkdami prekes arba svarstydami, ką pirkti, kaip pirkinius parsinešti į getą ir pelningiausiai ten parduoti. Aš pirkdavau paprasčiausius dalykus ir tik tiek, kad galėčiau užsidirbti pragyvenimui. Jeigu apie ką nors ir galvojau, tai tik apie savo artimuosius: kur jie dabar, į kokią stovyklą juos išvežė, kaip jie ten laikosi.

Vieną dieną pro mūsų būrelį praėjo senas mano draugas. Tai buvo Tadeusz Blumentalis, žydas, tačiau iš veido bruožų toks panašus į arijus, kad jam nereikėjo pripažinti savo kilmės ir jis galėjo gyventi už geto sienų. Jis apsidžiaugė mane pamatęs, tačiau labai sielvartavo, kad papuoliau į tokią sunkią padėtį. Tadeusz davė man truputį pinigų ir pažadėjo pasistengti padėti. Pasakė, kad rytoj vietoj jo ateis moteris, ir jeigu man pavyks pasprukti nepastebėtam, ji nuves mane ten, kur galėsiu pasislėpti. Moteris tikrai atėjo, deja, su žinia, jog žmonės, pas kuriuos turėjau apsistoti, nesutiko priimti žydo.

Kitą dieną mane, einantį per aikštę, pamatė Varšuvos filharmonijos vadovas Janas Dworakowskis. Jis nuoširdžiai susijaudino mane išvydęs. Apkabino, ėmė klausinėti, kaip laikaisi aš ir mano šeima. Kai papasakojau jam, kad kitus išvežė iš Varšuvos, jis pažvelgė į mane nuoširdžios užuojautos kupinu žvilgsniu ir jau, regis, žiojosi kažką sakyti. Tačiau paskutinę minutę susilaikė.

„Kaip manai, kas jiems nutiko?“ – paklausiau apimtas didžiulio nerimo.

„Władysławai! – Jis suėmė man už rankos ir širdingai spustelėjo. – Turbūt bus geriau, jeigu žinosi... Kad pats galėtum pasisaugoti. – Jis akimirką dvejojo, spaudė ranką, galiausiai tyliai, beveik pašnibždomis, pridūrė: – Niekada daugiau jų nebeišvysi.“

Greitai nisisukęs jis nuskubėjo šalin. Paėjęs kelis žingsnius apsisuko ir sugrįžęs mane apkabino, tačiau aš nebuvau toks stiprus, kad įstengčiau atsakyti į jo draugiškumą. Kažkur pašamonėje iš pat pradžių kirbėjo, jog vokiečių pasakos apie stovyklas su „geromis darbo sąlygomis“, kurios laukia žydų po perkraustymo, yra grynas melas – kad papuolę vokiečiams į rankas galime tikėtis vien mirties. Vis dėlto kaip ir kiti gete gyvenantys žydai, laikiausi įsitvėręs iliuzijos, jog gali būti kitaip ir šįkart vokiečių pažadai tikri. Galvodamas apie savo šeimos narius stengiausi įsivaizduoti juos gyvus, tegul gyvenančius siaubingomis sąlygomis, bet vis tiek gyvus – ir kada nors mes vėl galėsime susitikti. Dworakowskis sugriovė mano saviapgaulės sistemą, kurią iš visų jėgų puoselėjau. Tik gerokai vėliau sugebėjau save įtikinti, kad jis pasielgė teisingai: žinojimas, jog gresia mirtis, padėjo man išsigelbėti lemtingą akimirką.

Kelias dienas praleidau tarsi sapne: ryte automatiškai kėliausi, automatiškai judėjau, automatiškai guliausi miegoti ant gulto žydų baldų sandėlyje, kuris buvo paskirtas Tarybai. Vienaip ar kitaip turėjau susitaikyti su žinia, kuria jau nebeabejojau: motina, tėvas, Halina, Regina ir Henrykas yra mirę. Varšuvoje vyko sovietų oro antskrydis. Visi išsislapstė bunkeriuose. Vokiečiai buvo išsigandę ir pikti, o žydai džiaugėsi, nors ir negalėjo to parodyti. Kaskart išgirdus bombonešių gaudesį mūsų veidai nušvisdavo; mums tai buvo artėjančios pagalbos, vokiečių pralaimėjimo garsas, vienintelis dalykas, galintis mus išgelbėti. Aš nėjau į bunkerį, man buvo tas pats, išgyvensiu ar mirsiu.

Mūsų darbo sąlygos griaunant sienas blogėjo. Dabar mus saugantys lietuviai* pasirūpino, kad turguje nieko nebenusipirktume, o grįždami į getą pagrindiniame sargybos poste būdavome uoliai tikrinami. Vieną popietę gana netikėtai mūsų grupėje buvo atlikta atranka. Jaunas policininkas atsiraitojęs rankoves įsitaisė lauke prie pagrindinio sargybos posto ir ėmė skirstyti mus vadovaudamasis loterijos principu taip, kaip manė esant geriausia: į kairę tie, kurie mirs, į dešinę tie, kurie gyvens. Mane jis paskyrė į dešinę. Tie, kurie atsidūrė kairėje, turėjo gultis veidu į žemę. Policininkas nušovė juos revolveriu.

Po kokios savaitės ant geto sienų buvo išklijuoti pranešimai apie naują gete likusių žydų atranką. Trys šimtai tūkstančių jau buvo „perkelta“, liko koks šimtas tūkstančių, o iš jų mieste turėjo likti tik dvidešimt penki

* Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) duomenimis, lietuvių policijos batalionai Varšuvos geto apsaugoje ir likvidavime nedalyvavo.

tūkstančiai – vien specialistai ir kiti vokiečiams būtini darbuotojai.

Tarybos valdininkai numatyta dieną turėjo išeiti į Žydų tarybos pastato kiemą, o likę žmonės privalėjo susirinkti teritorijoje tarp Nowolipkių ir Gešios gatvių. Kad būtų dar tikriau, vienas iš žydų policininkų, pareigūnas pavarde Blaupapier'as, atsistojo priešais Tarybos pastatą su botagu rankose ir asmeniškai vanojo juo tuos, kurie mėgino patekti vidun.

Ant popieriaus skiaučių išspausti skaičiai buvo įteikiami turintiems pasilikti gete. Taryba buvo gavusi teisę pasilikti penkis tūkstančius savo pareigūnų. Pirmą dieną aš numerio negavau, tačiau visą naktį išmiegojau, susitaikęs su likimu, nors mano kompanionai iš nerimo kone kraustėsi iš proto. Kitą rytą numerį gavau. Mes buvome sustatyti į koloną po keturis ir privalėjome laukti, kol esesininkų kontrolės komisija, vadovaujama *Unters-turmfürer* Brandto, teiksis ateiti suskaičiuoti, kad tik per daug mūsų neišvengtų mirties.

Ketveriukė po ketveriukės, žingsniuodami koja kojon, apsupti policijos mes ėjome pro Tarybos pastato vartus į Gešia gatvę, kurioje turėjome būti apgyvendinti. Mums už nugarų blaškėsi, rėkė ir raudėjo minia pasmerkusių, keikiančių mus už stebuklingą išsigelbėjimą, o lietuviai*, prižiūrintys jų kelionę iš gyvenimo į mirtį, šaudė į minią ją ramindami: taip elgtis dabar jiems buvo visiškai įprasta.

Taigi man dar kartą buvo suteiktas šansas gyventi. Tik ar ilgai?

* Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRIC) duomenimis, lietuvių policijos batalionai Varšuvos geto apsaugoje ir likvidavime nedalyvavo.

vienuoliktas skyrius

„Šauliai, kilkite!“

Aš ir vėl persikrausčiau, jau nežinia kelintą kartą nuo tada, kai gyvenome Śliskos gatvėje ir prasidėjo karas. Šįkart mums davė bendrus kambarius, tiksliau, kameras su būtiniausiais namų rakandais ir gultais. Aš savo kambariu dalijausi su trimis Próžańskių šeimos nariais ir ponia A., nekalbia moterimi, kuri su niekuo nebedravo, tačiau privalėjo leisti laiką viename kambaryje su mumis. Pačią pirmą naktį sapnavau sapną, kuris visiškai atėmė man drąsą. Regis, jis patvirtino visus mano nuogaštavimus apie šeimos likimą. Sapnavau savo brolių Henryką. Jis priėjo prie manęs ir tarė: „Dabar mes jau mirę.“